

Kelemen Zoltán

TÁJ VAGY ÖRÖKSÉG?

„Dido, királynóm, gyűlölöm e földet.”
(Baka István: Aeneas és Dido)

Hamvas Béla életművét három jól elkülöníthető nagyobb korszakra lehet osztani. A kezdetek finoman esztétizáló és az egyetemes emberi kultúra mellett elkötelezett kritikáit, tanulmányait és esszéit a negyvenes évek derekán a *Scientia Sacra* című művével féjlelmezhető, az emberiség szakrális hagyományáról számot adó időszak követte, majd az ötvenes években mindez az örökség, mindez a hatás, tudás beérett, a nagy esszéikus korszak jött el és a *Karnevál* ideje, Hamvas „karneváli ideje”. A tanulmány- és kritikáiról Hamvas természetesen több szál köti össze a *Karnevál* és a kisregények írójával, a következőkben azonban pusztán egyetlen aspektusból szeretnénk vizsgálni a kapcsolódási pontokat. Ez pedig az Osztrák-Magyar Monarchiához való viszony. Dolgozatunk tárgya négy kisebb tanulmány, könyvismertetés, Az öt géniusz néhány bekezdése és a *Karnevál*.

1935-ben a Napkeletben jelent meg Hamvas Bélának egy Lernet-Holeniáról szóló cikke, 1936-ban a Szígeiben ismertette Rilke leveleit, melyeket akkor adtak ki könyvformában, 1939-ben újra a Napkeletben George és Hofmannsthal levelezését ismertette, majd 1948-ban, a Bizonyosságban Franz Werfel utolsó regényéről írt. A fenti négy alkotót (Georget kivéve) a Monarchia alkotói közé szokták sorolni, ez köti össze őket. Hamvas azonban csak Lernet-Holenia kapcsán hozza szóba az Osztrák-Magyar Monarchiát, a másik három alkotót világirodalmi távlatból szemléli. Felmerül a kérdés, hogy egyáltalában foglalkoztatta-e Hamvas az Osztrák-Magyar Monarchia?

Nos, a hallgatás az esetek többségében *elhallgatás*. Nem azért nem beszélünk valamiről, mert eszünkbe sem jut, elfelejtettük, hanem azért hallgatunk róla, mert nem tudjuk elfelejteni, vérünkbe vált, vagy már eleve olyan szorosan beleszülettünk, hogy soha, egyetlen percre sem vonhatjuk ki magunkat a hatása alól. Hosszú évek hallgatása után azonban annál erőteljesebben tör felszínre bennünk és munkáinkban, amit elhallgattunk. Hamvas Béla *Karneváljának* első kötete egyetlen roppant Monarchia-paródia, szomorú, reménytelen görbe tükör, bántó, fanyar ironia, több mint harminc évvel az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után. A *Karnevál* karmestere azonban nem elégszik meg azzal, hogy a kisszerű és neveléses kispolgárokat ábrázolja, lemezletlenül lelki életüket. Hamvas már magát az írásművészetet is parodizálja. Regényében felvonultatja az Osztrák-Magyar Monarchia Magyarországnak az irodalmát, fanyar és szigorú paródiaként gombolyítja az elbeszélés menetét.

A továbbiakban Hamvas első alkotói korszakának négy kritikáját állítjuk párhuzamba a *Karnevál*al, a gondolkodó egyik legérettebb művével, miközben a Monarchia nyomait kutatjuk a Hamvas-életműben. Kérdésünk pedig a következő: irodalmi táj avagy hagyomány, örökség Hamvas Bélánál az Osztrák-Magyar Monarchia, pontosabban milyen értelemben táj, illetőleg milyen értelemben örökség?

Feltehetőleg olyan szellemi-lelki tájról van szó, amely egyszerre földrajzi is és történelmi is, határai égtájak és évszámok alapján világosan és egyértelműen kijelölhetők. A táj behatol az egzisztenciába - és megfordítva: az egyén, a szubjektum formálja a tájat, valahogy úgy, ahogy Petrarca formálta versével a Póti8, mely verset a folyó és a költő együtt formált. Erről a problémáról kimerítő részletességgel ír Carl Gustav Jung *Föld és Lélek* című esszéjében¹¹, amelynek a táj és a szellemiség szempontjából legérdekesebb gondolatai a következők: „Annak a ténynek a következtében, hogy őseink szellemeinek még birtokában vagyunk, azaz, hogy számunkra mindent a történelem közvetít, tudattalanunkkal ugyan kontaktusban vagyunk és történeti determináltságunkban (...) elfogultak (...). A tudattalannal való kontaktus Földünkhöz bilincsel, és rendkívül nehézkes mozgásúvá tesz bennünket (...), aki azonban hű marad a földhöz, az megmarad, annak tartalma van. Eltávolodás a tudattalantól és ezzel a történeti meghatározottságtól, egyértelmű a gyökértelenséggel. Ez a veszély fenyegeti idegen földek meghódítóját, de magát az egyént is, ha valamilyen -izmus előidézte egyszálúság következtében elveszíti az összefüggést lényének sötét, anyai, földszerep ősozával.”

Ha valahol nem érezzük jól magunkat, akkor azért nemcsak a köt nyezet felelős, hanem valószínűleg mi magunk is, hiszen egyik vagyunk a mindenkori környezetünkkel. Nem egyszerűen arról van szó, hogy ami fent van, az ugyanaz, mint ami lent van, hanem ami kint van, az ugyanaz, mint ami bent van. Petrarca verseli a Pót, és a Pó szemléli Petrarcat, aki benne áll a tájban. Azt, hogy a táj, a földrajzi környezet mennyiben örökségünk, gondolom, elég érzékletesen megvilágította a Jungádázetet.

Hamvas Bélánál egyértelműen a szellemi-lelki tájról van szó akkor, amikor megírja Lernet-Holeniáról szóló tanulmányát, vagy a *Karnevál* első fejezeteit, melyeknek színhelye mint irtuk - az Osztrák-Magyar Monarchia, valahol a Felvidéken egy jellegzetes város, talán éppen Pozsony, ahol Hamvas gyermekifjúi éveit töltötte. Ez a város egyrészt szinte megtestesítője volt az Osztrák-Magyar Monarchiának - villamosvonal kötötte össze a császárvárossal -, másrészt valószínűleg a vidéki magyar kisvárosok tipikus példája volt a szellemi-lelki kisszerűség tekintetében. Ez a kettősség természetesen magában az Osztrák-Magyar Monarchiában is megvolt. Hamvas írja *Az öt géniusz* című munkájában az univerzális államokkal kapcsolatban, hogy a Habsburg-Monarchia volt az utolsó olyan állam, mely az univerzalitás jegyében élt. Univerzális államon Hamvas nemzetek és nemzetiségek *főlötti* állapotot ért (ide a Római Birodalmat és a középkori egyházat sorolja), a Habsburg-Monarchia nem ilyen állam volt. *Egyesítette, összefogta* a nemzetiségeket és a nemzeteket - és nem *főlöttük* állt. Persze egyáltalában nem bizonyos, hogy politikailag, vagy az egyes kisebbségek identitástudatának tekintetében szerencsés hatalmi komplexum volt, de hogy szellemkulturális-geniális tekintetben egységet alkotott, és biztonságot nyújtott a benne dolgozóknak és azoknak, akik hazájuknak vallották, azt például Márai Sándor hangsúlyosan állította.

Másrészt éppen a már említett kis- és középszerűség nehezítette a művészeti alkotások befogadását, a vidéki zseni pedig - kevés kivételtől eltekintve (Csontvóry Kosztika Tivadar) - hallgatásra és meg nem értésre volt ítélve.

Hamvas *Az öt géniusz* más bekezdéseiben értekezik ennek a területnek a konyhájáról, dicséri egyes magyar tájak étrendjeit, sajátos ételeit, a kettősséget azonban itt sem oldja fel, mivel az osztrák konyháról így ír: „A bécsi konyha alapja minden valószínűség szerint az alsó-ausztriai kispolgári és katonai koszt keveréke. Néhány húsfajta elég híg lével, aránylag ízetlen kóritések, nehéz tészták. Durva és közönséges. A katonai garnizonokon keresztül az egész monarchiában elterjedt, egyes vidékeken jellegzetes ételeket asszimilált, mint a gombócot, vagy a makarónit, vagy a káposztalevest. A bécsi étkezés jellegét a sör határozza meg, mert mindig az ital mondja meg, hogy mit kell enni és nem fordítva. Nem túl zsíros, a fűszerrel elég takarékos, a zöld veteményt rántással készíti, kedveli a lisztes kóritéseket, félkövér húsokat és inkább a sós, mint az édes tésztaeműt. Süteményei álmosak és az egész életrend középszerű.” Ételrend és életrend tehát egymással összefügg, mindkettőre a hely géniuszának van hatása és *erre* mindkettőnek.

A *Karnevál* szereplői hordozói ennek a kettősségnek. Bormester Mihály inkarnációs maszkjai itt valószínűleg az életből vett karakterek, tanulmányok. Mar Hamvas első alkotói korszakára jellemző volt a szépirodalmi kifejezési formák keresése. Elég, ha itt az Ördögösök című regényre és a *Nehéz nem szatírárt írni* novellagyűjteményre gondolunk. Nem lehet elvetni azt a feltételezést, miszerint a *Karnevál* alapját olyan művek szolgálták előtanulmányokként, mint például a *Jávorka* című novella. A dogmatika kiköltött sorsú tanára, a démoni hatás alatt álló Lala, aki ezzel a romlott sorssal egy egész család életét teszi tönkre, vagy az önnön temetésüknek, ezüstlakodalmuknak, netán egyéb kisszerű pótcselekvéseknek lázában élő sérült emberek mind olyan arcok, olyan inkarnációs maszkok, bábok, melyek másként és másért, de a közép-európai térség más íróinál (például Haseknél vagy később Klímánál) is megjelennek. A tájnak, a föld szellemének hatása alatt állanak ezek a „személyiségek”, és úgy látszik, az alkotó, íróember Hamvas csak igen nehezen és rövid időre képes elvonatkoztatni tőlük.

A *Karneválban* kevés a külső táj, még kevesebb az olyan, amely a szép, békés emberi környezetet, vagy a természetet elevenítene meg. Pedig Hamvas más műveiben előfordulnak ilyen részletek. Elegendő *Fák13* című nagyesszéjére gondolni, vagy *Az öt géniusz* némely tájleíró részletére. A *Karnevál* írójának azonban más volt a terve. Inkább hasonlítható Kafkához abban az értelemben, hogy azt vizsgálja: miért nem lehet otthonra a személyiség a kozmoszban, a kozmosznak abban a részletében, amely az Osztrák-Magyar Monarchia?

Esetleg örökség, szellemi *hagyomány, hagyaték* nélkül való itt az egyén? Erre könnyen hozhatnánk példát *Interview* című öninterjújából, vagy *Az Örgéniuszból*, azonban igaztalanok lennénk, ha ezeket az elmélkedéstörödeléket mintegy felhasználnánk alkotójuk ellen. Helyesebb a Kafka-regényekből ismert egzisztenciális veszélyeztettség, a *szorongás* érzete felől megközelítenünk a problémát. A Monarchia írói közül többen is (Kafka, Musil) úgy élték meg, ábrázolták identitásukat, mint kozmoszbavetettséget. Ez az érzés azonban immár nem azonos a régi görögök világszemléletével, akik még képesek voltak tragikus fenséggel átélni ezt a világbavetettséget, és - heideggeri kategóriával élve - világbanvaló-létként éltek meg, mivel képesek voltak *otthon lenni* a kozmosz egy adott területén. Ez a szorongás immár Josef K.-és Törlessé, akik képtelenek megtalálni a helyüket az embertelenül félelmetes és neveléses világban, elveszítették humorérzéküket, és ezzel azt a képességüket, hogy nevéssenek „ezen a láthatatlan nevetiva lón” 18, az anyagtalan, léttelen megvalósulásán, a *Rend* helyén létrejött *Rendszeren*.

Hamvasnál a kozmosznak ez a része, az Osztrák-Magyar Monarchia ilyen neveléses és félelmetes hely, operett- és cukorkaország (Fogalomrendszerében a cukorka és az édesség általában negatív, női princípium, értékhiányt, talmi tartalmakat, csalfaságot szimbolizál.). A Lernet-Holeniáról írt kritikájában erotikus, léha, könnyelmű, dőlmszerű vidéknek írja le ezt az országot. Hamvasnak ez az írása nem egyszerűen kritika. Több annál: parcolat, tanulmánykezdet az Osztrák-Magyar Monarchiáról, még pontosabban arról a képződményről, amely inkább lelki-szellemi és a földrajzi konkrétság ország megszűnése után talán még napjainkban is él tovább, és tagadhatatlanul megvalósul, ha felcsendül egy operettdallam, vagy valamely közép-európai kisország egyik kiskocsmájában sikerül a szakácsnak elkészítenie egy régi ételt, és tisztán aranylik a szorósában.

Hamvasnál a kép nem ilyen idilli. Szerinte ennek a tájnak a legfőbb jellemzője, „az, hogy: mindig kedélyes és mélyen erotikus.” Ebben látja Arthur Schnitzler, Freud, Weininger, de még Hofmannsthal lényegét is, ezért tartja őket tipikusan bécsinek, azaz Monarchia-íróknak-alkotóknak, kettős értelemben. Tehát: egyfelől a Monarchiáról, másfelől a Monarchiában írtak. Természetesen ismerteti Lernet-Holenia írói munkásságát is a későbbiekben, ahová azonban az elemzés kifut, az megint jellegzetes Hamvas-probléma.

Az öt géniuszban írja Hamvas, hogy a magyar nép, valamint - valószínűleg - a térség többi népe is, híjjával van és mindig is híjjával volt a szellemi (brahman) kasznak, Egy a népet szellemi, lelki és anyagi értelemben egyaránt a lovagi kaszt (ksátrija) vezette, és ezért ezek a társadalmak, de különösen a magyar társadalom, a *közösség* csonka szerveződésűek, sem részleteikben, sem egészükben nem feleltethetők meg a szakrális hagyomány közösségről alkotott fogalmainknak. Ide ér el Lernet-Holeniát bemutató munkájában is: „Jó modor, egyenes beszéd, biztos mozgás keverve kardcsörgető göggel, korlátlan kéjvágygal, primitív becsület keverve gyermekes szellemi Önállótansággal” - lovagi erények. A lovag, mint a térség legfontosabb értékeinek hordozója.

Komoly, történet előtti örökség (a brahman kaszt) hiányában tehát a táj neveléses, kisszerű és félelmetes. A *Karnevál* felütése ennek megfelelő, ott viszont az egész problémát mélyebben tárja fel, és rögtön az elején karkai szorongást és káoszt teremt az új levéltár-igazgató színrelépésével, mellyel kezdetét veszi a karnevál, a maszkok, az álarok felvonulása és felvonultatása.

A maszkok, a bábok talán Platón barlanghasonlata 19 vagy a szakrális hagyomány halottaskönyvei (Tibet, Egyiptom) óta a kultúra és a gondolkodás középpontjában állanak, Bormester Virgil pedig a *Karnevál* főhősének „apja”, teljesen tehetetlenül áll egy olyan ország jelenségei előtt, melyről eddig azt hitte, hogy szülőföldje - pontosabban a magzati állapot tudatlansági állapotában élte meg identitástudatát -, és most látnia kell, hogy olyan kusza és rendezetlen és végérvényesen - ha már nem a kezdetektől és velejéig - elidegenedett világban él, melynél talán még az a bizonyos „homokos, szomorú, vizes” sík is barátságosabb lehet. A maszkok rengetege leginkább arra az állapotra

hasonlít, melyet a *Tibeti Halottaskönyv* ír le, mint a halál után beálló válsztás, döntés állapotát, amikoris rengeteg káprázat és léttel nem bíró démon szabadul rá az elhunyt, és igyekeznek befolyásolni őt, hogy kábultan és megzavarodva újra elmerüljön az anyagban. Mindezek után úgy tűnik, hogy valamely egzisztenciális, felismert pszichés szorongás az, amit Hamvas megfigyelt a kollektív tudatlanságban, és ezért írta, amit írt.

A további három Hamvas-recenzió azonban más problémákra hívja fel a figyelmet. Itt már szó sincs Monarchiáról, Közép-Európáról, közösségről. Egyetemes emberi és irodalmi tartalmakat elemz a kritikáiról Hamvas. Ezekből az írásokból úgy tűnik: számára Hofmannsthal, Rilke vagy Werfel nem közép-európai, vagy Monarchia-író többé, hanem ember, íróember, alkotóember. Rilke kapcsán Valéryről ír, általában csupa egyetemes, nyugat-európai, vonatkozás keretében. Másutt - éppen az interviwben így vélekedik Rilkeről: „Kelet-Európa számomra Rilke és Kassner, Chagall, Kandinszkij, Klee, Bartók, Kafka.” Az *Interview* természetesen Hamvas utolsó alkotói korszakában keletkezett, 1958 és 1964 között, a *Rilke levelei* című recenzió pedig 1936-ban. Kézenfekvő lenne a magyarázat: a gondolkodó szemléletében beállott változásnak köszönhető ez a látszólagos ellentét Rilke besorolását illetően. Kétségtelen tény, hogy erre a feltételezésre is lehetne egy talán helytálló értelmezést építeni, mielőtt azonban ezt megfogalmaznánk, tekintsük a másik két dolgozatot, Werfelről és a Hofmannsthal és George barátságáról szóló.

A George és Hofmannsthal levelezése című dolgozat egyetlen dologról szól, a barátságról. Ezt a barátságot tágítja Hamvas kozmikus távlatúvá, úgy, hogy immár a klasszikus sorokkal rimel: „Hiába fűröstöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat”, amikor így ír: „aki nem él közösségben, az önmagához sem juthat el. Mert másban igazabbak vagyunk, mint önmagunkban.” Féltreértés elkerülése végett: közösségen itt nem azt érti, amit eddig. Nem szakrális vagy társadalmi szerveződésű közösségről van itt szó, hanem olyan körrel, mint amilyen hajdan kedd esténként összejött Mallarménál, amilyen Szabó Lajosék csütörtök esti köre volt (melybe Hamvas is beletartozott), no meg, amilyen a George-kör volt, amellyel Hamvas szintén foglalkozik *Hexakümon* című munkájában.

Nem a szellemi-alkotói közösséget, tájat hagyta figyelmen kívül Hamvas, és nem a Monarchiával, pontosabban a közép-európaisággal szakított, hanem a provincializmussal, nem a közösség ellen küzd, hanem ugyanazzal a fojtó és áporodott levegőű nyájeleggel, amely a *Karnevál* első kötetében az ifjú Bormester Mihályt is körülengi. Az 1948-ról keltezett, *Franz Werfel utolsó regénye* című viselő kritika még egyértelműbben besorolható abba a gondolkodói irányba, amely tudatosan szakít minden provincializmussal, és pusztán az igazán fontos problémákra és dolgokra hajlandó figyelni, és csakis ezekkel foglalkozik. Melyek ezek? Vallás, természet, élet. Werfel a *Meg nem született csillaga* című utópisztikus vonásokkal teli művének kapcsán Hamvas arról a folyamatról ír, amelyen lelki és valóságos pálya- és kortársai átmennek vagy átmentek az utóbbi időben. Arról ír, hogyan mélyül és nemesedik D. H. Lawrence vagy Aldous Huxley művészeté, és ezt a keresztény hitre tért Werfel művén keresztül mutatja be. És hogy miért Werfel, hogy miért egy Monarchia-író? Azt válaszod ki, „amit először meglátsz.”

A Monarchia egy külön, önálló kis világ volt, saját törvényekkel és törvényszerűségekkkel, mitológiával, tájjal és ebben a tájban otthonlévő, benne-lévő tárgyakkal és élőlényekkel. Egyszóval: kozmosz, mikrokozmosz, benne emberekkel, akik otthon vannak. Felesleges róla beszélni, mert van, és a beszélő *benne áll*, ahogy Petrarca a Pó vidékén, a síkságon és nézi a folyót. Mi az, ami megbonthatná élőlény és élő táj e rendjét?

A Rendszer.

Az örült, skizofrén, léttelenül létező hivatal Kafka A perében, a megnyomorodott arcú és lelkű maszkok a *Karneválban*, Törless szadizmusból kiutat kereső pajtásai. Erről (is) szól a *Karnevál*.

A regényíró Hamvas ennél mélyebbre nyúl. Számára az egyéni létprobléma egyben személyes-egzisztenciális, szellemi és univerzális. A merénylet a Rend ellen mindenben benne gyökerezik. Így a *Karnevál* is meg kell, hogy kísérelje az Univezalitást. Az üdvözülés, a személy sorsa, a hagyomány, a káosz és a többi számtalan összetevő mellett ott van Hamvas korának szellemi élete is a karneválban, mindenki álarcban táncol, kivétel nélkül.

Nézzünk tehát szét ebben a karneváli forgatagban, a teljesség igénye nélkül; kiket fedezhetünk fel?

Ott táncol Móricz Zsigmond A hét krajcár írójá." Fillér Joachimné, az özvegy uzorás, akitől Bormester Virgil pénzt kér kölcsön, a ház különböző, eldugott zugaiból és „szegényes” rongyai közül próbálja előkaparni azt a pénzösszeget, melyet a vöröshajú segédfogalmazónak uzorakamatra kiadni szándékozik.

Természetesen ott lépdél Mikszáth Kálmán is, hiszen a kisvárosi figurái nagyrészt az ő hőseinek mutatnak görbetükröt, ezenkívül ő köszön vissza a kisváros értelmiségének ál- és félértelmiségi, sznob beszélgetéseiből, pontosabban az ő értelmiségi figurái: plébánosok, orvosok, tanítók. Az állatokkal beszélgető, szerencsétlen sorsú Pataj pedig még nevében is rímél Lapajra, a híres dudásra.²⁷

Angela és Bormester Mihály szerencsétlen nászútja tulajdonképpen Szerb Antal *Utazás holdvilág* című művének keserű parafázisa, annyira, hogy még a hűtlenség motívuma is felbukkan egy éjszakai hallgatóság erejéig. (Megjegyzem: ennek a mozzanatnak a főhős életében és inkarnációi sorában később rendkívül fontos szerepe lesz, erre azonban itt nem áll módunkban kitérni.)

Végül még egy karneváli csoportozatra hívnám fel a figyelmet. Ott táncol ugyanis a forgatagos bálban testületileg az egyik legfontosabb magyar irodalmi lap szerkesztősege, külső és állandó munkatársai és egész köre. A Nyugat, (Amelynek mellel az 1930-as évek elején a szerző, Hamvas is munkatársa volt. Ennek a lapnak állít... no nem emléket, inkább újíftet rabelais-i görbetükröt a Karnevál írójá.) Vata úr és Jávorka lapot szerkesztenek. Mi legyen a neve? A számtalan agyrem között ott van a *Jelenkor* és a Valóság is. Bár előbbiről Bormester Mihály, az ifjú meg is jegyzi: „Fantáziátlan és nem igaz.”

Hamvasnak van tehát csak humorérzéke ebben a legnevetesebb és legfélelmetesebb hazában, az egykori Monarchiában? Nem tudom. Mindenesetre ő nevet. Nem harsányan és felhőtlenül, inkább fanyarul és keserűen. Örökség? Táj? Valószínűleg mindkettő. Ezt a tálat örököltük kívül-belül. Álljunk hát rajta, benne, mint Petrarca a Pó parton, és mosolyogjunk.

- 1 BAKA István: Sztjepan Pehotnij testamentuma, jelenkor Kiadó, Pécs 1994. 8.
- 2 HAMVAS Béla: Scientia Sacra. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1988.
- 3 Uő: Karnevál I-II. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1985.
- 4 Uő: Lernet-Holenia. Napkelet 13. évf. 10. sz. 660-662.
- 5 Uő: Rilke levelei. Sziget 2. köt. 25-32.
- 6 Uő: George és Hofmannsthal levelezése. Napkelet 17. évf. 2. sz. 154-155.
- 7 Uő: Franz Werfel utolsó regénye. Bizonyosság 1948. március 5.
- 8 PETRARCA, Francesco: Daloskönyv. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1988.
- 9 Európai Műhely I., Boranya Megyei Könyvtár, Pécs. 1990. 144.
- 10 HAMVAS Béla: Az öt génius - A bor filozófiája. Elettünk könyvek, Szombathely 1988.
- 11 HASEK, Jaroslav: Svejk, a derék katona. Európa Könyvkiadó, Bp., 1981.
- 12 KLÍMA, Ladislav: Sternenhoch herceg szenvedései. Európa Könyvkiadó Bp., 1990.
- 13 HAMVAS Béla: A babérligetkönyv • Hexakümon. Elettünk Könyvek, Szombathely, 1993. 170-191.
- 14 Uő: Patmosz I. Elettünk Könyvek, Szombathely 1992. 238-281
- 15 KAFKA, Franz: A per. Európa Könyvkiadó, Bp., 1983.
- 16 MUSIL, Robert: Törless iskolaévei. Európa Könyvkiadó, Bp., 1983.
- 17 HEIDEGGER, Martin: Lét és idő. Gondolat Kiadó, Bp., 1989. 8.
- 18 GINSBERG, Allen: A leplek bitang. Európa Könyvkiadó, Bp., 1983.
- 19 PLATÓN: Összes művei. Európa Könyvkiadó, Bp., 1984. 445-460.
- 20 Tibeti Halottaskönyv. Háttér Kiadó, Bp., 1990.
- 21 Egyiptomi Halottaskönyv. Farkas Lőrinc Imre Kiadó, Bp., 1994.
- 22 József Attila: Összes versei. Századvég Kiadó, Bp., 1993. 235.
- 23 Uo.
- 24 HAMVAS Béla: Lásd 13. jegyzet 273-276.
- 25 MORRISON, James Douglas, Awake című versének részlete, ford. Kelemen Zoltán In: Lords and the New Creatures, Los Angeles. 1968.
- 26 MÓRICZ Zsigmond: Válogatott novellák. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1975.
- 27 MIKSZÁTH Kálmán: Válogatott novellák. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp., 1965.
- 28 SZERB Antal: Utas és holdvilág. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1974.

Györek László

MAYA

Egy Hamvas Béla tanulmányról

„AMI AZ ÚTON EL NEM INDULT, VAGY AMI AZ ÚT ELEJÉN VAN - A KŐ, A CSECSEMŐ - MÉG NEM SZERZETT MAGÁNAK SEMMI KINCSET ÉS ÖNMAGÁBAN VÉVE SZERETETREMÉLTÓ. S A TELJESSÉGBE ÉRKEZETT LÉNY, AKI SZERZETT KINCSEKET MÁR MAGÁBA OLVASZTOTTA ÉS ÉPPÚGY NINCS SEMMIJE, MINT A KŐNEK, VAGY A CSECSEMŐNEK: SZINTEN ÖNMAGÁBAN VÉVE SZERETETREMÉLTÓ. S A MEG EL NEM INDULT, S A MÁR MEGÉRKEZETT: AZONOS. A GYARAPODÁS ÚTJÁN JÁRÓ EMBERT, AKI FÉLSZEG-MEGSZERZETT CSONKA KINCSEK ALATT ROSKADOZIK, CSAK AZ IDÉTLÉN KINCSEK CSÁBEREJE OKOZTA TÉVEDÉSBŐL LEHET SZERETNI, VAGY A ROKONSÁG KAPCSÁN, VAGY RÉSZVÉTBŐL, VAGY A VÉGTELÉN SZERETET HŐFOK NÉLKÜLI, TÖKÉLETES EGYKEDVÜSÉGÉBŐL.”

WEÖRES SÁNDOR: A TELJESSÉG FELE

„- Megéri-e vénségének idejét Cephisos fia?
- Csak ha magát sosem ismeri meg.”

Ovidius

A „kékvizű” Liriopé és a „görbefutású” Cephisos fia, Narcissus nem érte meg a békés öregkort. De megérheti-e ezt az ember, aki megpillantva magát az idő tükrében, választ keres eredet és cél kérdésére, aki a *valódi lét* felé vágyódik, valódi ember akar lenni. Az emberi lélek saját magával várandós immár évezredek óta. Nehéz és fárasztó utakat járt be, hol eltaszította, hol pedig patetikus sóhajjal ölelte őt magát. Narcissus apja, Cephisos, nyugtalanul változó, medréből minduntalan kitörni akaró; anyja, Liriopé nyugodt és lassú járású. Kettejük nászából valami új született, nem patak, nem víz, olyan amit keresni kell, aminek a lénye mindig elrejtőzik a tarka látszat mögé. Valami más; lét és élet. Narcissus hiába kereste saját lényét kívül önmagán: apját s anyját keresve, vizükbe nézve magát találta meg. Önmagát találja az ember is, ha belenéz az évezredek vizébe, a hol szilajon, hol szelíden folyó időbe, amelyből létrejött.

Ám az ember valahol eltévedt. „Időszámításunk előtt a hatszázadik év körül” - mondja Hamvas Béla. Valami történt, ami által az ember immár képtelen lesz megkülönböztetni létét az életétől. Varázslat borul rá, sűrűszövésszerű tarka fátyol. Ez a maya. Káprázat és álomkép. Szinte csoda, hogy nem ébredünk rá azonnal. Miért? Mert az igazi világ csupa harmonia kell legyen, hiszen a harmónia nem más, mint maga az igazság.

Pialón tudta ezt. A „philosophia perennis” első lépése az a megrendülés, a „maya-reszketés”, amikor az ember rájön, hogy ebben a világban semmi sem az, aminek látszik. Megyek az utcán. Csak varázslat. Nem valóságos a nő, aki szembejön velem. Nem valóság a sírás. Nem valóság az sem, ahogy ülsz és olvasod ezt az írást. Minden csak káprázat. Maya.

A kérdést megkerülni nem lehet. Bármit is gondolok, mondok vagy teszek, az egyben válasz is. Dönteni kell minden pillanatban: igen vagy nem. Az ember közömbös nem lehet. Nem gondolkodni sem lehet: „...azáltal, hogy élek, gondolkodásra és szólásra és cselekvésre vagyok kényszerítve. Személyes magatartásra.” Ha az igent választjuk, mindennap borzongással teli: ez a világ varázslat. De akkor mi a valóság? Mi az, ami

van? Ha most kimondanánk a bűvös szót, Isten, akkor ön-magunkat becsapnánk. Valaki majd jön és segít. Kioldoz, és kivézet a barlangból a fénybe. A gyengeség beismerése lenne ez, a felébredésre való képtelenség, a magunk alvajáró varázslatából. Aki Istent varázslónak képzei, valójában nemet mond a lehetőségnek, hogy valóságos legyen, mindkettő elszalasztja. „Ez pedig azt jelenti, hogy létének csak külső jelei vannak, belső értelme nincs”. Ha valaki kitér a kérdés elől, elveszíti belső énjét, csupán *külső* lehet. Elete leválik a lét egészéről, káprázat lesz maga is, maya. Minden tudása a világról esetleges, nem valóságos, maya.

De mi ez a tudás, amit meg kell szerezni, amihez képest a mai kor embere, a „történeti ember” élete válságos és tudása esetleges. Egyáltalán, mi a látható jele a mai kor válságának? A legfontosabb jel a mérték hiánya. Külső és belső mérték egyaránt. Nem látja, hogy miért van a világ és miért van benne ő. Ha úgy véli tudja, akkor téved, hiszen minden tudása saját magához, vagy történelméhez tapad, egy sohasem állandó, homályos álomképhez. Néha az ész meggyőzi róla, hogy előtte nincs akadály, erős hitet táplál az értelem, a tudás, a történelem, a haladás iránt. Ilyenkor azt hiszi, szabad. De mindig ott rejlik az ész mögött az alapvető tapasztalat: élete elrontott, valami hiányzik belőle, valami változás, valami bizonyosság kellene. Ha azt tartaná, hogy célt keresni értelmetlen, mert ilyen nincs, saját létét szüntetné meg, tenné semmivé.

Mi lehet megoldás? Az egzisztencializmus a bezárkózásból találta meg. Az *egyedí* létezését (*exsistentia*) emeli ki a lét egyetemességével (*essentia*) szemben. Az egyén az egzisztencialista szemlélet számára csupán „észlely”, érzelmi, lelki világa kívül esik látókörén. Alapja a történet megfigyelés és az önreflexió. Betetőzése ez egy hosszú folyamatnak, amelyben a szellem feledésbe merül, és helyét átveszi az ész, mint a valóság feltárásának egyetlen helyes eszköze. Ez azonban nem vezethet eredményre. A külső és a belső itt szétválak, és a belső megismerés a külső valóságot sohasem képes teljesen átölelni. A szellem és az ész úgy viselkedik, mint a Nap és a Hold, a racionális gondolkodás a szellem fényéből él. Ha a szellemtől elfordul, sötét és halott marad, mint a Holdnak a Naptól elfordult oldala.

Hamvas Béla az ilyen, a lét egészéről lemondó életet látja hamisnak, káprázatnak. Az ilyen élet „törmelékes”. Az egészet a *hagyomány* mutatja meg. Ez az „...emberiség szellemének, a lét értelmének, a logosznak, az éberségnek az őre”. Ez az igazi, valóságos története az embernek, az „átkozott történet” helyett, ami felszínes és semmitmondó. Maya. Ez az a tudás, amit magunkba foglalva a lét igazi oldalát felismerhetjük. A felismerés első lépése a káprázat felismerése, igenlése, amit pillanatról pillanatra meg kell tennünk. Nem mondhatjuk, hogy ez a maya nem valóság. Olyan valóság, amely a varázslótól függ. Vagyis tőlünk. A varázslatot szüntelenül teremtjük. Mi vagyunk saját magunk világa, értelme, magunkat pillantjuk meg, ha a világra nézünk, eredetünkre, akárcsak Narcissus. Az igazi tudás: önmagunk tudása; az igazi ismeret: önismeret. Nem is a káprázatot kell tehát ismerni. A mayán nincs mit tudni. A tudás saját magunkra vonatkozik. Nem tárgyi ismeret, hanem állandóan változó, formálódó *lényeg*. Nem tudjuk megragadni, mert csak tükörkép, fogalom, vagy Platónnál *εἶδος*.

Az érzéki világ, mondja Hamvas, nem más, mint az olvajáró lélek varázslata. Káprázat. Tárgyi valóság az ilyen ember számára nincs. Csak káprázat, ami a külső benyomását kelti. Vagyis nem *valahol* vagyunk, hanem valamilyen állapotban. Ez az éberség hiánya, a maya. Ezt látom, ez természetes.. Valójában nem is a varázslat jelenti a problémát, hanem a valóság, ami elrejtőzött, nem természetes, idegen és félelmet ébreszt. Ha meg akarom magam körül szüntetni a varázslatot, ki kell belőle lépnem. Vállalom mindazt, ami együtt

jár a gondolkodással, a cselekvéssel, az „igen” válasszal. Nem biztos, hogy nyerek, de csak így nyerhetek.

De a „történeti ember”, bár valahol mélyen benne él a vágy az igazi értelem után és mélyen belül vállalja a döntést, mégis gyakran inkább ösztöneire hallgat. Elete e földön ezért kétféle lehet: vagy tévelygés, vagy vándorlás. A tévelygő nem jut sehová. Ugyanazt éli meg újra és újra. Míg a vándorló: „...vé-gigéli a félelmet és végigszenvedi a szenvedést...Még a földön van, még ember; de már nem tévelygő, hanem vándorló, zarándok, aki útban van az égi ember felé.” Minden pillanatban dönt, tétovázás nélkül. A romlott világ meghaladását lehetségesnek tartja, mert tudja, mert olyan állapot, melyben ismerték és gyakorolták az igazi tudást. A megoldás tehát a múlthoz fordulás, az „átkozott történet” előtti időkhöz, amikor még „Minden Egy” volt, a lét és a létezés nem vált még ketté.

A hagyományhoz fordulástól eredmény csak úgy várható, ha érzékenyek vagyunk a *kinyilatkoztatásra*, ami minden szent könyv (a hagyomány fő forrásai) alapvető forrása. Ez a *hangoltság*. Egyfajta állapot, mely az alvajárás ellentétéként az éberség szóval jellemezhető. A hangoltság elérhetősége nem annyira az adott korszak, hanem inkább saját szétszórtságunk függvénye. Ez az, ami ma annyira jellemző és akadályozza a kinyilatkoztatásnak, mint az egyetlen igazi és teljes tudásnak a befogadását. Ez a szétszórtság akadályozza meg a sóvárgást a maya megkerülésére. Tarka látszatával ez akadályozza meg a szomjúságot, ami nélkül nincs sóvárgás a magasabb felé.

A szétszórtság megtörése egyfajta beavatási jelent, de a külső segítség csak látszólagos, ez mindig belső kényszerként, megvilágosodásként jelentkezik. A beavatási eljárások ismertek: ilyen volt Hamvas Béla szerint a kínaiaknál a Tao, a görögöknél az orfika, az araboknál a szufi, vagy Indiában a jóga különféle fokozatai. Ezek az eljárások nem mondanak semmi ténylegeset. Nem tartalmazzák a tudást semmilyen formában. Amit elérhetünk, az a mozdulatlan lélek, s ez vezet majd a tudás felé.

A valóság nem az ésszel ismerhető meg, hanem egyfajta mámorral. Csak akkor ismerhetünk meg valamit igazán, ha teljesen egyek vagyunk vele, hiszen minden külső szemlélődés nyújt, az csak a felszín. A tudás egyesülés. A lét tudása a lét szerete, és a lét szerete egyben a lét tudása is. Az egyetlen lét szereteten keresztül, pedig megnyílik a mindenség titka, hiszen rajta keresztül mindent szerethetünk és megismerhetünk. Ez az ekstázis. Mindenki által elérhető és megtalálható. Nem végső cél, hanem elérendő alapállapot. Önmagunkba burkolózva törni meg a maya varázslatát, hogy a „tükörsima lélek” felszínén megjelenjen a valóság és mi legyünk az a tükör, amit kényszerű Narcissusként annyiszor kerestünk kívül önmagunkon, állandó hiányérzettel, örök vágyakozással.

Az út tehát kitűzetett. Bevallottan nem könnyű, szigorú mérték: önuralom és fegyelem a legvégső fok. Állandó belső kényszer és mérték. Vajon valóban meg tudunk-e így szabadulni szétszórtságainkból és valóban ez lenne a válasz a néha minket kínzó kérdésekre? A válaszokat Hamvas munkája szerint ki-könmagában hordozza. Az egyetemes lét átélése komoly vonzerő, akárcsak ellenkező oldalról a tarka varázslat, ami a világot rejti. Választanunk kell. A tét mi magunk vagyunk: „Az embert nem az ég pusztítja el. Önmagát öli meg azzal, hogy az örök törvényt áthágja.” (Su-king)

FORRÁSOK:

Hamvas Béla: Maya, in Arkhai pp. 175-262, Medio Kiadó, 1994

Hamvas Béla: Scientia Sacra, Magvető, 1988

Hamvas Béla: Ekstázis, Medio Kiadó, 1996

Rene Guénon: A keleti metafizika, in Metafizikai írások I.

Farkas Lőrinc Imre Kiadó, 1993